

FÖRHISTORIA

En beskrivning av Ovanåker sockens förhistoria publicerades 1937. Denna beskrivning ger en god genomgång av de fynd som gjorts i trakten trots att mycket har ändrats när det gäller tolkningarna. Inom inventeringsområdet har påträffats en del föremål från förhistorisk tid - framförallt stenåldern. Flera intressanta fynd har gjorts. På åkern väster om Rävaberg påträffades 1938 fem yxor eller yxämnen. Det är fråga om grova verktyg av en typ som man vanligen finner längs Bottenvikens kuster. Vad de har använts till är oklart. Kanske har det varit någon form av enkla jordhackor eller grova yxor. Föremålen har daterats till cirka 4000 f. Kr. Redan vid denna tid hade havet försvunnit från Edsbyområdet. Landhöjningen hade medfört att Voxnan hade ungefär samma lopp genom Edsbyn som den har idag.

Från stenåldern är även de trindyxor som påträffats på Borgen och vid gården Eslas. Från samma tid är även den pilspets av kvartsit som påträffats vid Ullungens strand.

Det kanske intressantaste fyndet från stenåldern är en stenhacka med ett borrarat skafthål. Denna är svår att datera då dessa hackor förekommer på skilda boplatser från olika skeden av stenåldern. Hackornas funktion har också diskuterats. Bland annat har man föreslagit att det skulle vara fråga om ceremoniella yxor eller redskap. Från slutet av stenåldern eller från bronsåldern kommer de enkla stenyxorna med skafthål. Dessa har varit bruksföremål som bland annat har använts till att fälla träd.

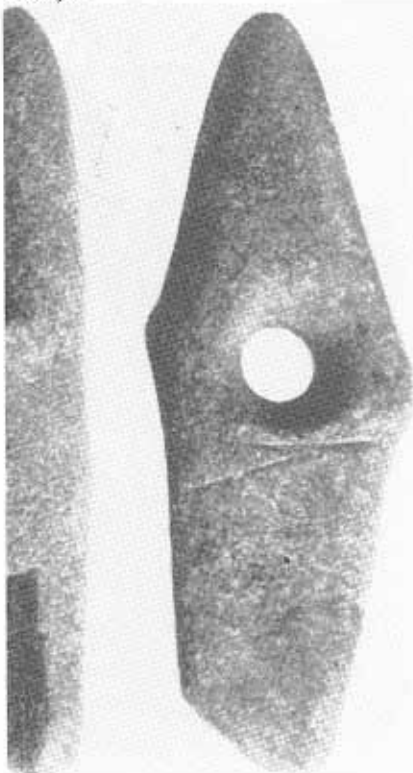
Voxnadalen och Edsbytrakten har troligen hyst en jägarbefolkning under hela stenåldern. En förhållandevis stor mängd stenyxor och andra föremål som påträffats visar detta. Edsbyn bör ha varit en central samlingsplats redan under denna tid. Av fynden att döma kan en boplats ha legat på Borgen eller ned mot älven i Norra Edsbyn. En rad fynd har gjorts på olika platser kring Edsbyn som visar att det har funnits en väl utspridd befolkning här under järnåldern. Från Norra Edsbyn finns en järnpilspets och ett par sländtrissor. Dessa fynd visar på olika sidor av verksamheten på gårdarna.

Många har velat ange Borgen som den första boplatsen i trakten. Man kan dock inte fastslå att så varit fallet, utan bara konstatera att läget varit lämpligt för en tidig bosättning.

Under järnåldern var befolkningen i huvudsak sysselsatt med jordbruk och boskapsskötsel. Gravar finns bland annat i Born väster om Edsbyn

Spår efter järntillverkning från denna tid finns i form av slagghögar och rester efter järnugnar utefter älven och vid sjöarna. Järntillverkningen har troligen i huvudsak varit inriktad på att försörja den egna bygdens befolkning med järn. Kanske blev det en del över som kunde bytas mot varor utifrån.

Stenhacka med borrarat skafthål. Fyndet gjordes vid gården Svartsve i södra Edsbyn.

JORDBRUKSBYGDEN OCH NÄRINGAR UNDER 1500-1700-TALEN

Det äldsta dokument som nämner Edsbyn är från år 1276. Det är en förteckning över bönder i Alfta som nämner en "Sigfridh i Edhe". Byn skulle alltså från början hetat Ed. Efterleden -byn har lagts till vid ett senare tillfälle, dock troligen i slutet av medeltiden. År 1542 skrivs namnet Edzbin. Ed betyder landtunga eller dragställe, där man drog båtarna över land från ett lugnvatten till ett annat. Denna plats låg troligen vid Strömdalen i närheten av gården Bro.

Ur äldre längder kan man utläsa att huvudnäringen under 1300-talet har varit djurfångst och linödling. Inriktningen på spannmålsodling och kreatursskötsel började dock bli märkbar. Vid mitten av 1500-talet hade kreatursskötseln blivit så allmän i Alfta socken, som då även innefattade Edsbyn, att man hade den största kreatursbesättningen i hela Hälsingland.

Vid denna tid låg de största byarna i de bördigaste jordbruksbygderna. Längs Voxnans stränder var förutsättningarna goda för ett enkelt jordbruk och en mer omfattande boskapskötsel. Detta kompletterades med jakt och fiske. Redan 1535 var Edsbyn den största byn inom nuvarande Ovanåker socken. Byn hade 14 bönder, i hela socknen fanns 54 hemman. År 1588 var antalet självägande bönder 24 i Edsbyn, en betydande ökning hade alltså skett på drygt femtio år. I skattelängden från detta år står också upptagna en skraddare och en guldsmed, vilket tyder på att Ovanåkersborna på den tiden hade det gott ställt.

År 1639 fanns det 104 bönder i hela socknen och Edsbyn var den största byn med 26 bönder. Samma år utfärdades fullmakt för Ovanåker att utgöra en egen församling skild från Alfta. Ovanåkersbönderna hade då en längre tid haft tvistigheter med kyrkoherden i Alfta. Som symbol i det nyinrättade sockensigillet tog man sångsvanen, som enligt traditionen övervintrat i den s k Svanvaken vid sjön Vagnans utlopp.

Ovanåkersborna anhöll även om att få tillhöra Kopparbergs län istället för Gävleborgs län. År 1654 inlämnade man en inlaga om detta med motiveringen att man hade bättre vägförbindelser med Falun än med Gävle och Söderhamn. Ovanåkers begäran bifölls dock icke.

Sedan långt tillbaka hade det funnits en färdväg från Mälardalen genom södra Dalarna och Hälsingland mot Norge. Vägsträckan från Svärdsjö till Alfta kallades Hälsingeskogen, en vägförbindelse som förenade vattenvägar med korta vägar på land.

Kommunikationerna mot kusten var sämre. Förutom stigar och vintervägar färdades man på Voxnan med långbåtar ända ner till Viksjöns utlopp vid Alfta. Först under 1700-talet anlades en bättre landsväg som följde älvens sträckning.

Senare delen av 1600-talet var svåra tider för bönderna med tyngande skatter och ständiga utskrivningar till krigstjänst. Tillsammans med flera missväxtår skapade detta

dåliga förutsättningar för jordbruket. Sammantaget syns detta i en stagnerad befolkningsutveckling. Antalet bönder var i stort sett detsamma vid 1600-talets slut som vid mitten av 1500-talet. I byarna låg många hemman öde. Enligt 1682 års jordebok fanns det 24 bönder i Edsbyn, dvs samma antal bönder som 150 år tidigare. I hela socknen fanns det vid samma tid 91 bönder. En minskning hade alltså skett i de mindre byarna under samma tidsperiod.

Edsbyn uppdelades i två enheter, Sunnanån och Nordanån. Den södra delen hade fyra gårdar medan det låg 20 gårdar på den norra sidan av Voxnan. Detta tyder på en mycket tätbyggd och sammansatt by.

Under 1700-talet förbättras jordbruket, främst genom nyodlingar i skogsbygderna, där nya hemman skattlades och hela byar uppstod. 1600-talets stagnation i befolkningsutvecklingen avbröts och byttes mot en uppgång, till en början långsam, men mot slutet av århundradet kunde en markant ökning skönjas. För Edsbyns del hölls dock de självägande böndernas antal konstant. Den befolkning som ökade var de egendomslösa, utanvidsbefolkning och hantverkare. År 1730 hade socknen en befolkning på mellan 1100-1200 personer. År 1779 hade befolkningen ökat till 1356 personer av vilka 96 var bönder, 98 torpare, 77 familjer backstugusittare, 94 drängar, 34 soldater, 42 änkor och 107 pigor.

1790 års sockenbeskrivning ger en bra bild av förhållandena i Edsbyn, där jordbruket ännu var den dominerande näringen med åkerbruk och boskapsskötsel. Man sådde råg, korn och ärtor samt i viss mån havre. Åkern sköttes med "flit och omtanka". Det ständiga bekymret var frost och översvämningar då den mesta åkermarken låg nära älven. Jordmånen var mestadels lerjord, dock ej så bördig.

Slätterängar fanns vid myrar och kring sjöar och tjärnar. Även här var frostproblemen stora och några dikningsföretag eller dylikt gjordes inte. I de flesta byar hade man brist på hö. Betesmarken var dock kraftig och god. I socknen fanns ungefär 200 hästar, 49 tjurar, 680 kor, 1100 får, 630 getter och 130 svin. Skogen var illa medfaren men gav dock tillräckligt med byggnadstimmer och ved. Voxna bruk hade tilldelats skogsallmanningen för att kunna tillgodose sitt kolbehov. Något storskifte eller andra delningar av mark hade ännu inte förekommit.

I sockenbeskrivningen sägs att "Byggnaderna hos de flesta äro på gamle wiset. Några hafwa begynt med flere rums uppsättjande, hwilka de funnit nödiga: dock ej utom anständigheten." Detta citat visar att vi nu befinner oss i en brytningstid. Böndernas ökade välstånd gav dem möjligheter och även en önskan att bygga större mangårdsbyggnader, vilket under 1800-talet blir allt vanligare. Exempel på bevarade byggnader från denna tid är t ex gården Eslas bryggstuga och äldre bostadshus vid gårdarna Back-Ollas och Unnes.

BEBYGGELSEUTVECKLING OCH NÄRINGAR UNDER 1800- OCH 1900-TALEN

1800-talet innebär än mer än 1700-talets förändringar en brytningstid med det traditionella levnadssättet med jordbruk som dominerande näring. Flera faktorer av betydelse spelade in. Skiftning av inägomarken samt därpå följande nyodlingar, den ständigt växande befolkningen samt etableringen av nya inkomstmöjligheter från skogen och den växande småindustrin.

I början av århundradet märktes en första tendens till utvidgningen av den odlade arealen. Detta syns bland annat genom flyttning av många soldatgårdar som tidigare legat i nära anslutning till jordbrukshemmanen. Särskilt mellan åren 1770-90 flyttades flera soldattorp till Borgenområdet. Gårdar som Koppars och Larums finns ännu bevarade, dock starkt ombyggda. Ett första försök till uppdelning av marken gjordes redan i slutet av 1790-talet. Förmodligen fortsatte uppdelningen av marken till ännu mindre och orationellare odlingslotter. Ändrade inställningar till jordbrukets bedrivande och införandet av växelbruk, där delar av åkermarken låg i träda under vissa år ökade efterfrågan på odlingsbar mark i byns närhet. Krav på odlingslotter kom även från soldater, husmän och utanvidsfolk. Allt detta samverkade till att en bättre uppdelning av byns mark var nödvändig. Bönderna ville styra bort soldater och husmän från byn. Dessa gavs mark i utanvidsområden som kunde uppodlas, ofta under svåra yttre förhållanden med dålig och stenig jord.

Översikt norra Edsbyn. I förgrunden gården Öje och vattenverk vid Öjebäcken, gården Prims i bildens mitt och andra gårdar vid Bygatan. Foto från slutet av 1800-talet.

Från höger syns gårdarna Backa, Olanders och Ol-Nilsens tätt sammanbyggda, Föreningen(tv). Fotot från 1873 visar vad som senare skulle kallas Norra torget, dvs korsningen av Voxna/Ovanåkersvägen och Ullungsforsvägen. Linladan (tv) står idag på hembygdsgården.

Laga skifte påbörjas 1835

Före skiftet låg gårdarna samlade i tre grupper på den norra sidan av ån. På en höjdrygg efter nuvarande Ovanåkersvägen låg åtta gårdar samlade i rad. På båda sidor av bygatan var ytterligare sju gårdar placerade. De övriga gårdarna låg i en klunga på den höjd som nu kallas Nilsjonsbacken (tidigare Bergsbacken). Söder om Voxnan låg några gårdar utspridda över ett större område.

Den största delen av den odlade marken låg inom den triangel som bildades av vägarna och bebyggelsen på den norra sidan av ån, dvs det område som idag begränsas av Bygatan-Ovanåkersvägen och Rotebergsvägen.

Ett storskifte påbörjades 1794 men slutfördes aldrig. Laga skifte kunde dock genomföras mellan åren 1835-1857. På lantmätarens inrådan skiftades även skogen då de flesta gårdar hade en eller två fäbodrar. Däremot ogillades lantmätarens förslag till reglering av Voxnan för att ge bättre odlingsbetingelser. Bönderna ansåg detta för dyrt och för mödosamt. Efter skiftets genomförande flyttades nio gårdar. Espes och Stor-Nils (Stornäs) till Västra Edsbyn med lägen efter nuvarande Voxnavägen, de övriga sju till Södra Edsbyn. Före skiftet var gårdarna Smens, Kvarmans, Bromans och Gammel-Bromans i Västra Edsbyn soldatgårdar. Dessa skattlades och fick egnahemmansnummer. Samma sak gällde för Kvarmans och Gammel-Bromans som även flyttades längre västerut till Rävaberg. Bromans flyttades något västerut medan Smens låg kvar i sitt gamla läge.

Frånsett vedtäkt och uttag av byggnadstimmer hade skogen ingen större betydelse för bönderna förrän skogsavverkningarna på allvar startade under 1860-talet. Skogen har sedan dess haft stor betydelse för Edsbybornas utkomst med försäljning av skog och inkomstbringande skogsarbete vintertid. Åkerbruket har för bönderna allt mer förlorat sin stora roll för försörjningen. Under 1800-talets sista årtionden börjar fåbodvallarna att läggas ned och linodlingen upphörde.

Befolkningssiffrorna steg under hela 1800-talet, speciellt under senare delen. Detta ledde bland annat till hemmansklyvningar i den bemärkelsen att man avdelade uttäktsgårdar utanför byn till de barn som inte övertog hemgården eller fick sin utkomst på annat håll. Dessa gårdar anlades för att säkra betet under vissa delar av året och boskapen fördes dit från hemgården. Med tiden utvecklades ett mindre jordbruk som även innefattade sädesodling. Under senare delen av 1800-talet hade bebyggelsen på flera av dessa gårdar i princip samma utseende som vid hemgårdarna. I Södra Edsbyn finns t ex gårdarna Espes-Pellas och Jon-Pers bevarade, vilka hade Espes resp. Öjes som hemgårdar.

För de egendomslösa var dock förhållandena klart sämre vad beträffar möjligheterna att få en dräglig utkomst. De anvisades gårdslägen i byarnas utkanter, där marken var stenig och ej lämpad för uppodling.

Skördearbete vid gården Parta i södra Edsbyn. Foto från 1920-talet.

